

A filozófiai kávéház mint performatív aktus¹

Az utóbbi években világszerte terjednek és egyre növekvő népszerűsége tesznek szert a filozófiai aktivitás akadémiai világon kívüli, nyilvános formái.² Filozófiai klubok, filozófiai fesztiválok, filozófiai vacsorák, filozófiai séták, filozófiai filmklubok, TED-előadások, *slam philosophy* és más hasonló rendezvények egyre több filozófus és nem-filozófus figyelmét keltik fel. Ezt a folyamatot úgy értelmezem, hogy a filozófia maga is csatlakozott ahhoz a sokat vizsgált kulturális jelenséghez, amit a *performatív fordulat* kifejezéssel szokás jellemezni. S itt nem egy bizonyos elméleti reflexióra gondolok, tehát nem a legkülönbébb területeken, mint például az általában vett nyelvhasználat, a politikai nyilvánosság, a költészet, a színház és más művészeti ágak terén mindinkább nyilvánvalóvá váló performativitás filozófiai feldolgozását értem rajta, hanem azt, hogy a filozofálás bizonyos új gyakorlatai a szó legszorosabb értelmében performatív formát öltenek, összetéveszthetetlenül magukon viselve azokat a lényegi sajátosságokat, amelyek a performatív aktusokat jellemzik. Írásomban arra teszek kísérletet, hogy a talán legismertebb nyilvános filozófiai aktivitás, az úgynevezett *filozófiai kávéház* példáján keresztül mutassam be a filozófia *saját* performatív fordulatát. Ezzel együtt azt is állítom, hogy a filozófiai kávéház eszméje és gyakorlata leginkább a performativitás perspektívájából érthető meg.

A filozófiai kávéház olyan nyilvános filozófiai eszmecsere, amely során hétköznapi emberek is kipróbálhatják magukat egy filozófiailag képzett *facilitátor* irányítása mellett a filozófiai kérdésekről, filozófiai módon való gondolkodás társas gyakorlatában. Gyökerei a kilencvenes évek elejére nyúlnak vissza. A francia filozófus Marc Sautet 1992-ben szervezte az első ilyen jellegű nyilvános filozófiai beszélgetést a *Café des Phares* nevű párizsi kávéházban. Sautet célja nem az volt, hogy az akadémiai filozófia eredményeit terjessze előadások formájában, hanem hogy minél több embert bevonjon a filozófiai gondolkodás csoportos gyakorlatába. Korábban megpróbálkozott az akkoriban még újdonságnak számító egyéni filozófiai tanácsadás praxisával is, ám hatékonyabbnak találta, ha csoportos filozófiai

¹ A tanulmány az egri Eszterházy Károly Egyetemen, a Performativitás Kutatócsoport által 2015. szeptember 25-26-án rendezett *Performatív aktusok* című konferencián elhangzott előadás írott változata.

² Jules Evans: *Connected Communities: Philosophical Communities*. 2012.

<http://www.philosophypathways.com/download/Connected-Communities-Philosophical-Communities2.pdf>

beszélgetéseket szervez nyilvános helyekre, hogy a filozófiai gondolkodás gyakorlata minél több emberhez eljusson, és életük részévé váljon.³

Mára a filozófiai kávéház világszerte elterjedt mozgalommá fejlődött, nem csak Európában és Észak-Amerikában, de más kontinenseken is szerveződnek hasonló rendezvények.⁴ Bizonyára mégsem véletlen, hogy a filozófiai kávéház eszméje Párizsban fogant, lévén Párizs a kávéházak városa. A *kávéház* sajátos társadalmi intézmény. Az európai nagyvárosokban a XVII.17. században jelennek meg török közvetítéssel az első kávéházak, újszerű közeget biztosítva a nyilvános eszmecserék számára. Az akkori európai utazók feljegyzéseiben visszatérő felismerés, hogy az Oszmán Birodalomban (leginkább Isztambulban) az emberek napjaik jelentős részét azzal töltik, hogy nyilvános helyeken *beszélgetnek*. Ez azt sugallja, hogy a keresztény dogmatikával áthatott és kevésbé városiasodott korabeli Európában az ilyen jellegű nyilvános eszmecserék ritkaságnak számítottak. A kávéház európai megjelenése elementáris, szó szerint is *forradalmi* hatást gyakorolt a nyilvános élet, a tudomány, a vallás, a művészet és a politika működésére.

Újabban a kávéház, a kávéházi kultúra és annak története körültekintő filozófiai elemzések tárgyává vált, nem utolsósorban Jürgen Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című, mára klasszikusnak számító korai művének⁵ újrafelfedezése mentén. E megközelítések többnyire arra hívják fel a figyelmet, hogy a kávéház maga is a *performatív nyilvánosság* közege,⁶ ahol a különböző társadalmi és műveltségi háttérű emberek számára nyílik lehetőség arra, hogy nézeteiket nyilvánossá tegyék, ezáltal azok megvitatására alkalmas szférára találjanak. A kávéház habermasi felfogása arra mutat, hogy a nyilvános eszmecserék szabadelvű közege jelentősen hozzájárult a polgári nyilvánosság és a performatív (*tanácskozó*) demokrácia megfelelő közegének kialakításához.

A modern európai filozófia (az irodalom, a művészetek és a politika mellett) a kávéházak megjelenésétől kezdve folyamatosan bensőséges viszonyt táplált a nyilvános találkozási helyek e különleges helyszínével. Megint csak főleg Párizsra és a francia filozófusokra, nyilvános értelmiségiekre gondolhatunk. Emellett London, Bécs, Amszterdam, Madrid, Lisszabon, Berlin, Róma, Torino, Trieszt, Budapest, Nagyvárad és más, nyüzsgő európai városok szellemi életének alakulásában is összefüggéseket fedezhetünk fel a kávéházi

³ Nemes László: A filozófiai kávéház és a nyilvános filozofálás európai hagyománya. *Nagyerdei Almanach*, 2012. 3. évf. (4. sz.) 1-37.

⁴ Christopher Phillips: *Szókratész-kávéház: Egy friss csésze filozófia*. Győr, Laurus Kiadó, 2009.

⁵ Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

⁶ Brian Cowan: Publicity and Privacy in the History of the British Coffeehouse. *History Compass*, 2007. 5. évf. (4. sz.) 1180–1213.

élet megjelenésével és terjedésével. Érdeemes figyelni arra, hogy a kávéház mennyire szerves része a modern nagyvárosi életnek és tapasztalatnak.⁷ Az elmúlt évszázadokban főleg azok a városok váltak az európai kultúra meghatározó színtereivé, ahol kiterjedt kávéházi élet alakult ki. A kávéház maga is felfogható egy „kommunikációtechnológiai” vívmánynak, ilyen értelemben hatása az írásbeliség, a rádió, a mozi, a televízió vagy az internet megjelenéséhez fogható. Ezekhez képest fő sajátossága a személyes jelenlétén alapuló közvetlen, performatív interaktivitás.

A filozófiai kávéház nyilvános közösségi szellemi tevékenység, a csoportos filozofálás gyakorlata. A filozófiai kávéházat a performativitás sajátosságai jellemzik, minthogy *nyilvános, közösségi, szituatív, dinamikus, valós idejű és aktus-jellegű*. Mibenlétének megértéséhez, a köré szerveződött félreértések eloszlatásához ezeket a jellemzőket kell megértenünk. A filozófiai kávéház mindenekelőtt lényegi módon *csoportos vállalkozás*, melynek célja egyfajta közös értelemalkotás. A közösségi vagy csoportos filozófiai beszélgetés alapvetően más felfogás mentén működik, mint a mai filozófiában megszokott egyéni vizsgálódás. Pontosítva: míg a hagyományos filozófia gondolkodó ágense az egyén, *a filozófiai kávéházon belül az ágens a csoport*.

⁷Nemes László: A városi filozófia mint életmód. *Performa*, 2015/1
http://performativitas.hu/res/nemes_laszlo_nyomtat_10_06_times.pdf

Fontos hangsúlyozni, hogy a csoportos gondolkodás itt nem azt jelenti, hogy hasonló (mondjuk politikai, vallási vagy filozófiai) nézeteket valló emberek zárt csoportja hangoztatja ugyanazt, szinte kóruszerűen, a másként gondolkodókat kizárva. A filozófiai vizsgálódás társas közege éppen arra épül, hogy a különböző nézetek dialektikus módon jelennek meg, a folyamatos rákérdezés szókratészi módszerét alkalmazva. A filozófiai kávéház akkor jó, ha a résztvevők maguk is arra törekednek, hogy megkérdőjelezzék eredeti elképzeléseiket. A filozófiai kávéház nem a homogenitást, hanem a nézetek változatosságát megjelenítő csoport. Ezt a szempontot már a szervezésekor is figyelembe kell venni: nem szerencsés eleve létező, zárt, hasonló nézetű emberek számára a csoportot összetartó elvekről szervezni filozófiai kávéházat.

Amikor a filozófiai gyakorlatot másokkal közösen végezzük, egészen más szempontok is megjelennek, mint amikor egyedül teszünk rá kísérletet. Amikor egyedül, magunkban gondolkodunk általános kérdésekről, nagyjából kialakítunk egy tervet, egy lehetséges érvelési folyamatot. Másokkal közösen gondolkodva, a közös beszélgetés során, a helyzet egészen mássá válik. Más emberek felvetései váratlan irányba fordítják gondolati folyamatainkat, arra kényszerítve minket, hogy adjuk fel előzetes terveinket. A filozófiai kávéház, és általában mindenféle dialógus vagy csoportos beszélgetés lényege, hogy előre ki nem számítható módon alakul a gondolatmenet; ebben az értelemben minden ilyen beszélgetés egyfajta *kaland*, ami elsősorban kalandvágó emberek számára válik igazi intellektuális élménnyé. A nézeteikben megrögzött, dogmatikus elmék reménytelenül csalódásra lesznek kárhóztatva egy filozófiai kávéházban.

A filozófiai kávéház aktus-jellegű performatív közege egyfajta csoport-elme létrejöttéhez vezet, amellyel egyetlen individuális résztvevő sem azonosul teljes mértékben, viszont alkalma adódik arra, hogy egyéni identitását részben feladva részévé váljon egy tágabb, gondolkodó – Matthew Lipman, a filozófiai praxisban gyakran használt fogalmával élve –, „kérdező közösségnek”. A filozófiai csoport így a *performatív identitás* alakulását is elősegíti. A vitában a szerepeink és a nézőpontjaink folyamatosan változnak, ami identitásunk állandóságának képzetét egy dinamikusabb, képlékenyebb önreflexióra cseréli. A filozófiai beszélgetésben állandó változásban vagyunk, folyamatosan felülvizsgáljuk mások gondolatait és saját nézeteinket, az aktuális helyzet függvényében.

A filozófiai kávéház gondolati folyamata nem lineáris szerveződésű, inkább hálózatos és megosztott; bár az időtényező fontos (ki mennyit beszéljen, egyszerre csak egy ember nyilvánuljon meg, a hozzászólások egymásra épüljenek), mégsem mutatja a gondolatok egymásra következésének azt a szigorúan lineáris struktúráját, amelyet egy írott szöveg, egy

előadás vagy egy kerekasztal-beszélgetés. Egészleges dinamikája révén jobban illeszkedik abba az episztemikus környezetbe, amit a hálózatoság határoz meg, illetve lesz annak leképeződése, modellje.⁸ Bár a filozófiai kávéházat szókratészi felfogású gyakorlatnak szokás tekinteni, Szókratész filozófiai praxisától abban különbözik, hogy nem dialogikus jellegű, nem dialógusok sorozatából tevődik össze, hanem több résztvevővel zajlik. Erre a szempontra fontos figyelni a filozófiai kávéház facilitálásakor. Kerülni kell a kialakuló külön párbeszédet, az a szerencsés, ha egy megszólalást követően a résztvevő megvár legalább 3-4 másik hozzászólást, majd ezekre reflektál, nem ragaszkodik egy korábbi gondolatához, amihez visszatérve kimozdítaná a beszélgetést a közben kialakult medréből.

A filozófiai kávéház és a csoportos együtt gondolkodás dinamikája sajátos etikai szempontok érvényesítését is jelenti.⁹ Amikor másokkal együtt gondolkodunk, más emberekkel beszélgetünk, tekintettel kell lennünk beszélgetőpartnereinkre is. Ha egy beszélgetésbe azzal a meggyőződéssel bocsátkozom bele, hogy van kialakult, határozott álláspontom, és ez biztosan jobb, mint másoké, akkor eleve elzárom magam az érdemi eszmecsere lehetőségétől. A közös gondolkodás praktikus etikája mindenekelőtt abban áll, hogy meghallgatom a másik ember véleményét, érdemi módon odafigyelek arra, fontolóra veszem, azaz kockára teszem a saját előzetes elképzeléseimet. Mindenekelőtt nem próbálom uralni a beszélgetést, nem folytatok monológot. Gyakran találkoztam olyan emberekkel, akik fennen hangoztatták, hogy ők bárkivel készek a párbeszédre, de amikor tovább kérdezgettem őket, kiderült, hogy ezt úgy gondolják, hogy bárkit készek meggyőzni a saját igazukról, viszont azt kizártnak tartják, hogy mások véleménye hatást gyakoroljon rájuk. Az ilyen emberek nem állnak még készen a valódi beszélgetésre és vizsgálódásra, nem elég kalandvágyók vagy bátrak, hogy kockára tegyék dédelgetett meggyőződéseiket. A „bárkivel kiállok egy vitára” önhitt mentalitása idegen a filozófiai kávéháztól. A filozófiai kávéházba úgy megyünk, mintha egy ismeretlen világba vetnénk magunkat, ami először akár fenyegető is lehet, de ha kellőképpen megértjük, rájövünk: nem arról van szó, hogy a hozzánk hasonló gondolkodású emberekkel fűjjuk ugyanazt, hanem hogy kritikai reflexióra tegyünk szert, feloldódjunk a különböző, változatos gondolkodású emberek közegeiben.

A filozófiai kávéház a *performatív demokrácia* modelljeként, „mikrokozmoszaként” is felfogható. Vegyük a „demokrácia” témáját választó csoportot példaként! A beszélgetés tehát a demokrácia fogalmáról szól. Az egyik résztvevő úgy gondolja, hogy erről a kérdésről sokkal

⁸ David Kennedy: Lipman, Dewey, and the community of philosophical inquiry. *Education and Culture*, 2013, 28. évf. (2. sz.) 36-53.

⁹ Nemes László: *A filozófiai tanácsadás fundamentális etikája*. In: Loboczký J. (szerk.): *Teória és praxis – az önformálás filozófiai-etikai dimenziói*. Eger, Acta Academiae Agriensis, 2014. 129-142.

többet tud, mint a többiek. Ezért aztán igyekszik folyamatosan magához ragadni a szót és kisebb előadásokat tart a demokrácia történetéről, különféle felfogásairól, az ezzel kapcsolatos dilemmákról. Miközben ezt teszi, úgy véli, előmozdítja a demokrácia ügyét. Talán így is van. Ha azonban mindezt a demokráciáról való közösségi diskurzus gyakorlati perspektívájából vesszük szemügyre, könnyen beláthatjuk, hogy hozzáállásával éppenséggel aláássa a demokratikus eszmecserék lehetőségét. Ez a nagyon érdekes és fontos példa segíthet abban, hogy a filozófiai kávéház, vagy a performatív demokrácia eszméjét jobban megértsük. A filozófiai kávéháznak van ugyan témája, emellett azonban van egy performatív dinamikája, gyakorlata is. És a kettő nincs mindig harmóniában egymással. Ha valaki nem-demokratikus módon uralja a közösségi eszmecsere folyamatát, a demokrácia performatív felfogása ellen hat, még akkor is, ha egyébként okos gondolatai vannak a demokrácia elméletéről.

A filozófiai kávéház elkötelezett a szóbeliség mellett; mivel beszélgetésről van szó, ez látszólag magától értetődő. Ennél azonban többről van szó.¹⁰ A szóbeliségnek ugyanis más logikája, dinamikája, etikája van, mint az írásbeli közegben végzett gondolkodásnak. Filozófiai kávéházak beszélgetéseiből időnként készítenek átiratokat, írásos beszámolókat. Ez hasznos lehet az ott zajló beszélgetések bemutatásához és a kedvcsináláshoz, viszont megtévesztő módon azt sugallja, hogy azok végső célja valamiféle írásos publikáció elkészítése volna. A filozófiai kávéház azonban nincs *alárendelve* az írásbeliségnek, nem *másodrangú* hozzá képest, mégpedig két értelemben sem az: (1) nem az írásbeliségből táplálkozik és (2) nem az írásbeliséget szolgálja.

Vannak olyan „filozófiai kávéházak” is, amelyek előre megadott szövegek megbeszéléséről szólnak, vagy olyanok, ahol filozófiai idézeteket beszélnek meg, vagy ahol filozófiai elméletekre, jelentős filozófusokra hivatkoznak a résztvevők. A filozófiai kávéház eredeti vagy „tisztá” formája (amire most utalok) azonban tudatosan eltávolodik attól, hogy jelentősebb mértékben írásos forrásokra támaszkodjon. Természetesen nem tilos nagy filozófusok gondolataira vagy egyéb olvasmányélményekre, akár filmekre vagy más műalkotásokra hivatkozni. Mégis, csak addig érdemes ezeket alkalmazni vagy bátorítani, amíg segítik, nem pedig akadályozzák a filozófiai kávéházi beszélgetés saját logikájából fakadó kibontakozását.

A filozófiai kávéház jól érzékelhető módon különbözik egy nyilvános filozófiai előadástól. A filozófiai előadás szokás szerint úgy jön létre, hogy a filozófus előzetesen kutatásokat végez, azaz a vonatkozó szakirodalmat tanulmányozza, az előadást megelőző

¹⁰ Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2010.

hetekben, napokban koncentráltabban készül, majd az így elkészült tervét valósítja meg az előadásában. Hasonló mintázatot mutat egy egyetemi előadás is: a tanár előzetes tanterv, tematika, elképzelés mentén tervezi el az óráját. Az előadás végső kivitelezése némileg eltérhet az előzetes tervtől, de ez gyakran hibának számít. Az efféle előadások vonatkozásában inkább felkészületlenségnek számít, ha az előadó úgy áll hozzá, hogy majd csak történik valami. A filozófiai kávéházra ezzel szemben nem kell, sőt leginkább nem is szabad felkészülni, így biztosíthatjuk a beszélgetés megismételhetetlen esemény-jellegét.

Gyakran halljuk előadóművészekről, de tudományos előadóktól, tanároktól is, hogy minden előadás más, ugyanazt az előadást nem lehet kétszer teljesen megismételni. Ez bizonyára így is van, a különbségek azonban mégis inkább csak a finom részletekben jelennek meg. Az operaénekes végül is ugyanazt a librettót énekli, a táncművész ugyanazt a koreográfiát, a színész ugyanazokat a rendezői utasításokat fogja követni minden este, minden előadás alkalmával, épp ahogy az előadó is ugyanazt az érvelésmenetet, diasort, vázlatot vagy kész szöveget fogja használni az előadásai, órái során, akár éveken keresztül is.

Érdeemes külön kitérni a *téma*, azaz a filozófiai beszélgetés központi *tartalmának* kérdéseire. A filozófiai kávéház megértésének egyik sarkalatos pontja, hogy az nem elsősorban a témáról, hanem annak közösségi megvitatásáról szól. Ennek a – talán elsőre furcsának tűnő – viszonynak a helyes megértése döntő jelentőségű. A filozófiai kávéháznak mindig van témája. Ez lehet egyetlen fogalom (pl. szabadság, munka, hagyomány vagy házasság) vagy egy adott kérdés (pl. „Jobb életet élnek-e a mai emberek, mint elődeik?”, vagy „Mit tanulhatunk a betegségből?”).

Ha valaki egy adott témában szeretne elmélyedni, talán jobban jár, ha otthon marad, és az interneten tájékozódik, letölt egy sor szócikket vagy rendel egy tucatnyi, a téma szakirodalmához tartozó könyvet, és azokat tanulmányozza. Akadt olyan filozófiai kávéházi résztvevő is, aki felvetette, hogy talán nem is lenne szükség előre meghatározott témára, beszélgethetnénk szabadon *bármiről*, ahogy az a baráti beszélgetésekben megszokott. Ezt a megoldást nem tartom a filozófiai kávéház eszméjével összeegyeztethetőnek. A filozófiai kávéház a koncentrált és rendszeres, filozófiai módszereket alkalmazó beszélgetés, amihez elengedhetetlen a téma, amivel kapcsolatban folyik az eszmecsere. A filozófiai kávéház számára a téma biztosítja azt a keretet, amin belül a beszélgetés zajlik, amihez képest egy-egy gondolat helyénvalónak (relevánsnak) vagy nem odaillőnek (irrelevánsnak) számít, és amihez képest előrelépést fedezhetünk fel. *A filozófiai kávéházban nem a beszélgetés szolgálja a témát, hanem a téma a beszélgetést.*

A filozófiai kávéházat számos félreértés övezi. Talán legelterjedtebb az, hogy nem egyéb, mint az akadémiai filozófia egyfajta *népszerűsítése*, leginkább ahhoz hasonlóan, ahogy egy kémiai, biológiai vagy pszichológiai kávéház is arról szól, hogy az akadémiai ismeretekkel felvértezett kutató népszerűsítő előadást tart, az egyetemi óráihoz nagyjából hasonló módon, talán némileg „lebutított” formában, a tágabb közösség számára. A tudománynépszerűsítés e formái nagyon hasznosak: tájékoztatják a tágabb közösséget az újabb fejleményekről és emellett fontos eszközök lehetnek a hallgatók újabb generációinak érdekeltté tételében. Az érdeklődő fiatal egy nyilvános előadás, tévéműsor vagy blog révén kedvet kaphat ahhoz, hogy az adott tudományterületet válassza, és jelentkezzen a megfelelő egyetemi szakra.

A filozófiai kávéház nem olyan, mint egy „kémiai kávéház”. A kémia kutatásának adekvát helyszíne a laboratórium, a kémiával kapcsolatos eszmecserék adekvát helyét pedig a nemzetközi tudományos folyóiratok és konferenciák képezik. Ez persze nem jelenti, hogy a tudományát jól művelő, ismerő és képviselni kész kutató időről-időre ne jelenhetne meg ismereteivel a tágabb nyilvánosság előtt, így népszerűsítve tudományát. Ez egyszersmind erkölcsi kötelessége is a kutatásait támogató közösségével szemben. Kémiai kávéházat nem érdemes úgy szervezni, hogy bárki, különösebb kémiai ismeretek nélkül is állást foglalhasson szakmai kérdésekben, annak mindenképpen szakértői irányítás mellett kell működnie. A filozófiai kávéház nem ilyen, mivel ott nem tudományos kérdések megvitatása, hanem általános fogalmakra irányuló közös vizsgálódás folyik.

Akadnak, akik a filozófiai praxis: a filozófiai tanácsadás vagy a filozófiai kávéház megjelenését egyfajta *paradigmaváltásként* értelmezik a filozófián belül. Bevallom, én magam nem igazán szeretem ennek az eredetileg radikális fogalomnak a használatát, mivel úgy vélem, az utóbbi időben elhasználódott, ennek következtében pedig leértékelődött és kiüresedett. Ebben az esetben mégis hajlok arra, hogy valódi paradigmaváltásként értelmezzek a filozófiában végbemenő bizonyos fejleményeket. Ha más miatt nem, abból az értetlenségből és zsigeri ellenállásból fakadóan, amelyet az akadémiai filozófus kollégáim részéről tapasztalok. Egy új paradigma felbukkanását mindig értetlenség és ellenállás fogadja, mivel alapvetően borítja fel nem csupán az elfogadott ismeretek körét, hanem a vizsgálódás helyét, formáját, intézményes kereteit, módszereit, szókészletét, akár a céljait is.

Összegzésként: a performativitás a filozófiában mára fontos kutatási témává vált. Az elméleti megfontolásokon túl a filozofálás gyakorlatában is megfigyelhető a performativitás irányába való elmozdulás. A performativitás nem egy újabb elmélet, hanem akár paradigmaváltásként is értelmezhető radikális változás a filozofálás mai gyakorlatában. A filozófiai kávéház ennek talán legismertebb és legjobb példája. A filozófiai kávéház mozgalom egy tudatos *metafilozófiai* kísérlet része, ami arra tesz kísérletet, hogyan lehet a filozofálást performatív aktussá alakítani, ezáltal napjaink performatív fordulatának fontos

részévé tenni. Érdemes tehát ebből a perspektívából is nagyobb filozófiai figyelmet fordítani rá.